

УДК 316.6:159.96

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).03](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).03)

Алла ВОЗНЮК,

докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри психології

ORCID ID: 0000-0001-9417-7875

allavoznuk@ukr.net

Сумський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти

м. Суми, Україна

Тетяна БАБКО,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри менеджменту освіти та
психології

ORCID ID: 0000-0003-1066-7290

tet.babko@ukr.net

Запорізький обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти

м. Запоріжжя, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті представлено результати теоретичного аналізу наукових джерел, даних емпіричних досліджень і результатів практичної роботи з педагогічними працівниками, які постраждали через військові події. Встановлено, що проблема надання психологічної допомоги педагогічним працівникам у воєнний час має ознаки масовості. Метою статті є виокремлення специфіки надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного часу.

Доведено, що при організації психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану слід спиратися на їхній кваліфікаційний складник, що містить результат формування необхідних психологічних знань, умінь і навичок, динаміку розвитку професійно важливих якостей, специфіку й особливості досвіду реалізації психологічної допомоги і підтримки. Рекомендовано для педагогічних працівників організувати та проводити тренінги з активізації особистісних ресурсів, пошуку й усвідомлення шляхів психологічної допомоги і відновлення в умовах війни, реалізовувати заходи з попередження емоційного вигорання, впроваджувати в заклади освіти проведення «хвилин психологічної підтримки» для педагогічних працівників та «психологічних хвилин» для школярів із метою зміцнення ментального здоров'я та підвищення психологічної культури учасників освітнього процесу.

Ключові слова: дезінтеграція, педагоги, підтримка, психічна допомога, психічне здоров'я.

Alla VOZNIUK

DSc(Psycholog), Professor,

Head of the Department of Psychology

ORCID ID: 0000-0001-9417-7875

allavoznuk@ukr.net

Sumy Regional Institute of Postgraduate
Pedagogical Education

Sumy, Ukraine.

Tetiana BABKO

PhD (Ped.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0003-1066-7290

tet.babko@ukr.net

Zaporizhzhia Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education

Zaporizhzhia, Ukraine

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO TEACHERS UNDER MARTIAL LAW

The article presents the results of the theoretical analysis of scientific sources, empirical research data and the results of practical work with pedagogical workers affected by military events. It has been established that the problem of providing psychological assistance to pedagogical workers in wartime has signs of mass character. The purpose of the article is to identify the specifics of providing psychological assistance to pedagogical workers in wartime. The methods of the study include theoretical analysis of scientific sources, systematization, classification and generalization of the information obtained. It has been found that under martial law, school-age children and the pedagogical staff who interact with them are under the influence of constant stress, suffer physical and mental trauma. The components of the profession of a modern pedagogical worker are singled out and illustrated: psychophysiological, individual and qualification. It is proved that in organizing psychological assistance to pedagogical workers in martial law conditions, one should rely on their qualification component, which includes the result of the formation of the necessary psychological knowledge, skills and abilities, the dynamics of development of professionally important qualities, the specifics and features of the experience of implementing psychological assistance and support. The article summarizes the groups of resources that each pedagogical worker can access free of charge in martial law to receive psychological assistance and support. It is recommended to organize and conduct trainings on activating personal resources.

Currently, one of the important areas of work of the psychological service of educational institutions should be improved - educational activities, which should be aimed at increasing the competence of participants in the educational process (primarily teachers) in the context of providing first psychological aid and mastering modern techniques for its provision, psychological support for children, restoring their mental health, and providing knowledge to create a psychologically safe environment in an educational institution.

Keyword: *disintegration, educators, support, mental health, mental health care.*

Вступ

Повномасштабна війна, як екстремальна ситуація, створена рф проти України, спричинила появу величезної кількості психічно травмованих дорослих і дітей. В умовах запровадження воєнного стану в Україні, соціальної нестабільності, посилення міграційних процесів дедалі актуальною стає проблема надання психологічної підтримки педагогічним працівникам, вчителям. Країна потребує психологів та педагогів, здатних успішно й ефективно реалізовувати професійні функції в нестабільних умовах постійних соціокультурних викликів. Усе вищенаведене приводить до висновку про актуальність дослідження специфіки надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану як комплексного феномену.

Проблема обґрунтування сутності психолого-педагогічної діяльності постає в наукових дослідженнях у різних ракурсах, що визначають зміст цього явища, основними складниками якого є такі: цілепокладання, самоусвідомлення, саморегуляція, рефлексія педагогічного працівника як фахівця.

Згідно з дослідженнями, проведеними в різних країнах, військові дії спричиняють значні дестабілізуючі психологічні наслідки, зокрема проблеми з психічним здоров'ям, що можуть провокувати подальші психоемоційні розлади.

Колектив українських дослідників під керівництвом Б. Паламаря (2023) довів, що проблема соціально-психологічного захисту і підтримки всіх учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану є надзвичайно важливою.

В. Панок (2023) приділяв увагу вивченню та обґрунтуванню напрямів психологічних досліджень в умовах війни, де наголошував на особливому значенні вивчення ролі професійної спрямованості педагогів у структурі їхньої професійної діяльності.

Аналіз наукової вітчизняної та зарубіжної літератури (Омельченко, 2022; Dziuba, 2021; Slone, 2016; Stavraki, 2022), присвяченої діагностуванню показників психічного здоров'я вчителів та впливу війни на професійну діяльність педагогів, свідчить, що існує проблема недостатньої швидкості надання психологічної допомоги, спостерігається низька доступність до психологів осіб, які потребують негайної психологічної підтримки.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичного аналізу наукових джерел, результатів емпіричного дослідження та аналізу практичної роботи з педагогічними працівниками окреслити специфіку надання психологічної допомоги в умовах воєнного часу.

Для досягнення мети слід узагальнити результати емпіричних і теоретичних досліджень питань надання психологічної допомоги педагогічним працівникам, розкрити досвід надання психологічної допомоги педагогічним працівникам у закладах післядипломної педагогічної освіти; систематизувати рекомендації з удосконалення надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану.

Методи та матеріали

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, систематизація, класифікація, узагальнення отриманої інформації та досвіду практичної діяльності. Матеріалом студіювання є статті зарубіжних і вітчизняних науковців; аналіз досвіду практичної діяльності інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Результати

Сучасна українська педагогічна практика ніколи не функціонувала в умовах воєнного стану на теренах країни. За останні два роки сфера цінностей, мотивації та потреб у більшості педагогічних працівників зазнала докорінних змін. За результатами дослідження В. Панка встановлено, що нині відомі методики й техніки психологічної допомоги постраждалим можуть вважатися обмежено придатними і потребують прилаштування (оптимізації) до нових (інших) культурно-історичних і соціальних реалій. Науковець констатує, що за роки війни спостерігаємо появу широкого діапазону емоційно-психічних розладів, які залежать від статі, віку, соціального статусу постраждалих. Тож у психологічній практиці виникла потреба в широкому дослідженні емоційної сфери дорослих та дітей (Панок, 2023).

На базі Сумського ОІППО протягом 2023-24 рр. на курсах підвищення кваліфікації серед педагогічних працівників проводилося емпіричне дослідження. Для визначення рівня прояву психічного здоров'я у педагогічних працівників в умовах війни було підбрано опитувальник для вимірювання локус контролю здоров'я (К.А. Wallston, В.С. Wallston, R. DeVellis; адаптація Л.М. Карамушки, К.В. Терещенко, О.В. Креденцер). Щоб виокремити чинники, які впливають на рівень прояву психічного здоров'я у педагогічних працівників в умовах війни, було обрано чотири опитувальники: методика визначення рівня тривожності (Шкала Дж. Тейлора); «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге»; «Опитувальник емоційної усвідомленості» К. Штайнер; «Соціальні страхи» Л.М. Грошевої.

За результатами дослідження встановлено, що переважна більшість респондентів (57,8%) має середній рівень локус контролю здоров'я (часткова упевненість, що психічне здоров'я залежить від «могутніх інших»). Натомість майже третині (31,3%) педагогічних працівників притаманний високий рівень локус контролю здоров'я (вірять, що психічне здоров'я залежить від випадку). Важливо відмітити той факт, що лише 10,9% опитаних мають низький рівень

локус контролю здоров'я (не вірять у власні сили щодо запобігання захворюванням чи лікування).

Визначено, що половині респондентів (55,3%) притаманний середній рівень тривожності. Лише 34,2% педагогічних працівників мають низький, а 10,5% – високий рівень тривожності (10,5 %).

З'ясовано: майже половині опитаних властивий середній рівень стресостійкості (43,8%), 37,5% – високий, 18,7% – низький рівень.

Встановлено, що в 34,1 % респондентів проявляється високий рівень емоційної усвідомленості. Середній рівень емоційної усвідомленості (60,5%) свідчить, що педагогічні працівники обізнані про свої почуття, але не завжди знають, що з ними робити. Опитані з низьким рівнем емоційної усвідомленості (5,3 %) не звертають особливої уваги на свої почуття і, як правило, не розбираються в почуттях інших людей.

Аналіз результатів, отриманих протягом дослідження, дає підстави стверджувати, що в педагогічних працівників рівні прояву переважаючих соціальних страхів показали такі тенденції: 28,1 % опитаних мають «страх втрати»; 25,0 % – «страх неприйняття і пригнічення»; 18,7 % – «страх невдачі й поразки»; 15,6 % – «страх самостійності»; 12,6 % – «страх комунікації». Серед запропонованих методикою варіантів найчастіше педагогічні працівники бояться бути відторгнутими (53% відповідей) та негативно оціненими (50%).

За результатами досліджень О. Бондаренка і С. Федько (2017) та М. Міщук (2019), варто спрямувати підтримку психічного здоров'я фахівців в умовах воєнного часу за такими напрямками: відновлення відчуття безперервності життя для інтеграції досвіду подолання травми до історії життя потерпілої людини; протидія негативному інформаційно-психологічному впливу та інформаційна гігієна, тобто формування критичного мислення і вміння аналізувати інформацію, відпрацювання навичок протидії маніпулятивному впливу; надання кризової психологічної допомоги педагогам, які перебували в психотравмуючих ситуаціях.

Для педагогічних працівників варто організовувати і проводити тренінги з активізації особистісних ресурсів, пошуку та усвідомлення шляхів психологічної допомоги і відновлення в умовах війни, реалізовувати заходи з попередження емоційного вигорання.

Узагальнення результатів наукових досліджень дозволило виокремити основні принципи надання психологічної допомоги педагогічним працівникам: оперативність (негайне надання допомоги після закінчення впливу наслідків психічної травми); системність (використання засобів, прийомів, методик і технік, які дозволяють комплексно та поступово впливати на психіку суб'єкта); гнучкість (цілеспрямована зміна форм психолого-педагогічного впливу залежно від психоемоційного стану суб'єкта); багаторівневість (використання можливостей організацій та фахівців, які здатні своєчасно надавати психологічну допомогу залежно від її складності).

Психологічна допомога є дуже важливою для педагогічних працівників, оскільки педагоги можуть зазнавати значних психологічних, соціальних, освітніх проблем через появу нового соціального оточення і зміни умов життя.

В умовах надзвичайних ситуацій діти шкільного віку і педагогічні працівники, які з ними взаємодіють, перебувають у стані постійного стресу, багато хто зазнає фізичного і психічного травмування.

З метою психологічної підтримки та допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану на базі Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти налагоджена системна науково-практична і навчально-методична робота.

Щодо науково-практичної роботи доцільно відмітити, що на базі вищезазначених закладів створено вузькоспрямовані, тематичні інформаційні платформи. Так, на блозі кафедри менеджменту освіти та психології Запорізького ОППО оформлена і систематично оновлюється інформаційна сторінка «Надання психологічної допомоги під час війни». А з метою надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу (учням, педагогічним працівникам, батькам) і формування у них навичок первинної психологічної допомоги й самопомоги під час війни представники кафедри психології Сумського ОППО (<http://surl.li/bornt>) зібрали поради психологів, аби знати, як дитина реагує на кризову ситуацію залежно від віку, як надати їй психологічну підтримку під час війни, допомогти пережити травмуючі події, розважити в укритті, полегшити період адаптації в евакуації тощо.

Реалізуються ці напрями у межах діяльності двох інформаційних майданчиків. Перший – «Психологічна підтримка дітей під час війни» (<http://surl.li/borno>) – постає платформою, для якого є однойменна сторінка сайту кафедри психології. Рекомендації представлено різноспрямованими рубриками: «Діти і стрес», «Психологічна травма у дитини», «Страх і тривога», «Евакуація з дітьми», «Ігри з дитиною», «Корисне відео», «Для батьків і педагогів», «Для психолога». Другий – «Первинна психологічна допомога під час війни» (<http://surl.li/boroq>) – містить матеріали у таких рубриках: «Травма, стрес», «Тривога, страх, паніка», «Провина, втрата і горе», «Методи самопомоги», «Корисне відео», «Психічне здоров'я».

Слід зазначити, що кожного року до Всеукраїнського дня психолога доброю традицією для кафедри психології Сумського ОППО стало проведення Всеукраїнського науково-практичного форуму «Психологічна допомога: від кризи до ресурсу». Метою заходу є ознайомлення учасників із сучасними технологіями в різних галузях психологічної допомоги; розкриття особливостей впровадження сучасних форм і методів у просвітницькій, профілактичній, консультативній та психокорекційній психологічній практиці; обмін досвідом щодо специфіки дистанційного навчання у підготовці практичних психологів (<http://surl.li/ioneab>).

У межах навчально-методичної роботи доречно зазначити, що на базі Сумського та Запорізького обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти проводяться заходи різних форматів, а саме: навчально-методичні вебінари, психологічні практикуми, майстер-класи, курси за вибором, тренінги.

Представниками кафедри менеджменту освіти та психології Запорізького ОШПО систематично проводяться методичні заходи для педагогічних і психологічних працівників області й різних територіальних громад («Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», 2022; «Резилієнтність дітей і педагогів: пошук ресурсів та стратегії відновлення» /для педагогічних працівників Енергодарської міської ради/, 2024; «Психологічна реінтеграція та посттравматичне зростання учасників освітнього процесу: в пошуках дієвих практик», 2024). Розроблено й успішно запроваджено спеціальні тренінгові програми: «Плекання резилієнтності в закладі освіти», «Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу», «Стаємо сильнішими разом!» тощо.

Науково-педагогічні працівники кафедри психології Сумського ОШПО розробили та впровадили такі курси за вибором на курсах підвищення кваліфікації для педагогічних працівників: «Методи та технології підтримки психічного здоров'я та соціального благополуччя учасників освітнього процесу», «Профілактика та подолання стресу в учасників освітнього процесу: методи самопомоги та психологічної підтримки», «Психологічна підтримка та допомога учасникам освітнього процесу у воєнний та повоєнний періоди», «Психологічне відновлення учасників освітнього процесу: цілі, завдання, інструменти», «Саногенне (оздоровче) мислення як умова психологічної стійкості педагога», «Дитячі страхи: причини виникнення, профілактика, психологічна корекція», «Ментальне здоров'я учасників освітнього процесу: шляхи підтримки», «Розвиток психологічної стійкості учасників освітнього процесу у воєнний та повоєнний період». Для практичних психологів кафедрою реалізуються такі навчальні теми: «Особливості кризового консультування у воєнний та повоєнний періоди в діяльності практичного психолога», «Сучасні методи надання психологічної допомоги у разі самоушкоджувальної та суїцидальної поведінки неповнолітніх», «Сучасні підходи в роботі практичного психолога: техніки просвітницько-профілактичної роботи, лайфхаки психологічного консультування», «Зміст, структура, специфіка корекційно-розвиткової роботи в діяльності практичного психолога», «Методи та технології роботи практичного психолога з підтримки психічного здоров'я та соціального благополуччя учасників освітнього процесу».

На важливості психологічної підтримки дітей шкільного віку і педагогічних працівників також наголошували українські дослідники процесу інтеграції українських школярів і молоді в європейський освітній простір під керівництвом Н. Ничкало (Nychkalo, 2024).

Звідси, у практиці надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану наявні два різноспрямованих вектори:

1) інтеграція – зміцнення та укріплення міжособистісних зв'язків у родині, соціальній групі чи спільноті, взаємодопомога, згуртованість, емоційна ідентифікація, співробітництво, поява ціннісної єдності;

2) дезінтеграція (від відчуження до суцільної руйнації) – взаємне відсторонення, поява конфліктів, ворожнеча, втрата спільних життєвих і соціальних цінностей, планів на майбутнє. На думку М. Міщук, посилення психотравмуючого процесу призводить до загострення і порушення соціалізації та появи сепарації чи відчуження. Людина закриває для себе можливість для самореалізації, взаємодії в соціальних групах (Міщук, 2019).

В умовах військової агресії актуалізуються проблеми внутрішньогрупових, внутрішньосімейних взаємин у родинях педагогів, які теж потребують психологічного втручання. Тому під час організації психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану варто спиратися на їхній кваліфікаційний складник, що містить результат формування необхідних психологічних знань, умінь і навичок; динаміку розвитку професійно важливих якостей; специфіку й особливості діяльності, що сприяють появі досвіду реалізації психологічної допомоги і підтримки; перспективи формування ефективного індивідуального стилю діяльності, наявність (або відсутність) контактів із психологами чи фахівцями мультидисциплінарних команд (професійне середовище психологів, психологічні асоціації, громадські організації психологічного спрямування тощо). Теоретичні узагальнення унаочнено в таблиці 1.

Таблиця 1. Складники професії сучасного педагогічного працівника

<i>Психофізіологічний складник</i>	<i>Індивідуально-особистісний складник</i>	<i>Кваліфікаційний складник</i>
Вікові особливості	Мотиваційно-потребнісна сфера	Професійна спрямованість педагога
Стан фізичного і психічного здоров'я	Професійно важливі якості	Рівень освіти, підвищення кваліфікації
Властивості нервової системи	Загальна культура, світосприйняття	Кар'єрні орієнтації
Гендерні відмінності	Суб'єктивна активність, рівень саморегуляції	Професійна ідентифікація

Пропонований перелік складників є орієнтовним, його можна доповнювати відповідно до специфіки професійної діяльності педагогічних працівників.

Професійно важливі якості педагогічних працівників варто розподілити на інваріантні складники (системні якості, що формуються і розвиваються в процесі професійного становлення і зростання особистості фахівця), специфічні (характерні для педагогів різного спрямування на певних етапах їхнього

професійного становлення) та варіативні (інтегрально-індивідуальні властивості особистості, що перебуває в негативному психоемоційному стані).

У серпні 2022 р. на сайті Міністерства освіти і науки України було опубліковано посібник «Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни», розроблений експертами громадської організації »GoGlobal» спільно з Центром «Розвиток КСВ» і експертною платформою «Career Hub» у межах програми «Мріємо та діємо» за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку USAID. Узагальнено і класифіковано за групами ресурси, на які кожен із педагогічних працівників в умовах воєнного стану може безкоштовно звернутися та отримати психологічну допомогу й підтримку: 1) надання консультацій сертифікованими психологами Центру психологічного консультування і травмотерапії Open Doors («Відкриті двері»), які навчені за американським стандартом, та фахівцями психологічної підтримки від медико-психологічного факультету Національного медичного університету імені О.О. Богомольця; 2) онлайн-ресурси надання психологічної підтримки (онлайн-платформа «Розкажи мені», telegram-канал поліцейських психологів «Психологічна підтримка», національна професійна лінія з питань профілактики самогубств і підтримки психічного здоров'я «Lifeline Ukraine»); 3) всеукраїнський кол-центр ВАРТОЖИТИ, цілодобова лінія психологічної підтримки «Між нами», телефонна лінія екстреної безкоштовної анонімною психологічної допомоги «Телефон довіри для всіх» в обласних центрах України.

Доцільно висувати, що система освіти в Україні охоплює значну кількість учнів та їхніх родин, у закладах освіти нині працюють кваліфіковані вчителі з психологічною та педагогічною освітою. Проте варто здійснювати постійну комунікацію з усіма учасниками освітнього процесу в умовах воєнного стану, використовуючи різні її форми; впроваджувати в заклади освіти практику проведення «хвилин психологічної підтримки» для педагогічних працівників та «психологічних хвилин» для учнів, аби зміцнити ментальне здоров'я та підвищити психологічну культуру всіх учасників освітнього процесу.

Нині слід удосконалити один із важливих напрямів роботи психологічної служби закладів освіти – просвітницьку діяльність, яка має бути спрямованою на підвищення компетентності учасників освітнього процесу (передусім педагогічних працівників) щодо надання першої психологічної допомоги та оволодіння сучасними техніками її надання, навчання методам психоемоційної стабілізації та психологічної підтримки дітей у кризовий період, відновлення їх ментального здоров'я і надання знань для створення психологічно безпечного середовища в закладі освіти.

Висновок

Теоретичний аналіз літератури показав, що проблема надання психологічної допомоги педагогічним працівникам у воєнний час має ознаки масовості. Психологічна допомога і підтримка в умовах воєнного стану є особливо важливими для забезпечення безпеки, благополуччя та ментального

здоров'я людей. Зростання кількості чинників травматизації, масовість явища, неоднорідність умов перебування педагогів ускладнюють процес надання психологічної допомоги.

Зараз психологічна допомога педагогічним працівникам в Україні зорієнтована на засвоєння фахових психологічних знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання професійних функцій в умовах воєнного стану. Але за широкомасштабної війни специфіка надання психологічної допомоги педагогічним працівникам визначається конкретними результатами прикладних психолого-педагогічних досліджень.

З'ясовано, що з огляду на масовий характер травматизації населення в умовах воєнного стану, виникає необхідність залучення соціальних інституцій та недержавних організацій до підтримки ментального здоров'я дітей і дорослих, яку вони можуть виконувати в екстраординарних ситуаціях. У подальшому їх види психологічної допомоги можуть бути підґрунтям для налагодження психологічної підтримки травмованих війною школярів і педагогів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у вивченні сучасних технік надання психологічної підтримки різним категоріям населення країни, яка знаходиться під впливом воєнної агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк, А., Василега, О. (2022). Перша психологічна допомога: методи та техніки самодопомоги та допомоги іншим в стресових ситуаціях. *Психологічна допомога під час війни: Інноваційні технології в роботі практичного психолога* (матеріали V Міжн. наук.-практ. конф., 31 травня 2022 року, м. Суми). Ч. 2. НВВ КЗ СОІППО, 36-41.
2. Міщук, С. (2019). Відчуженість як центральний феномен психотравмівного процесу. *Психологічний часопис*, 12, 137-151.
<https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12>.
3. Омельченко, Я. (2020). Технологія розвитку життєстійкості дітей військовослужбовців, що мають прояви ПТСР, засобом відновлення сприятливого психоемоційного контакту у родині. *Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу. Монографія*. Слово, 87-114.
4. Панок, В. (2023). Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник НАПН України*, 5(1), 1-12.
<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
5. Bondarenko, A., Fedko, S. (2017). Socio-cultural competence of a present-day counselor: current prospects and future challenges. *PSYCHOLINGUISTICS*, 21(1), 23-40.
6. Dziuba, T., Karamushka, L., Halushko, L., Zvyagolskaya, I., & Karamushka, T. (2021). Mental health of teachers in ukrainian educational organizations. *Mental Health: Global Challenges Journal*, 4(2).
<https://doi.org/10.32437/mhgcj.v4i2.123>

7. Nychkalo, N., Muranova, N., Voliarska, O., & Matulcikova, M. (2024). Integration of ukrainian children and youth using digital tools in the educational environment of Slovakia. *Information Technologies and Learning Tools*, 101(3), 150-163. <https://doi.org/10.33407/itlt.v101i3.5657>
8. Omelchenko, Y. (2022). Peculiarities of psychological assistance to children in war conditions. *Kyiv Journal of Modern Psychology and Psychotherapy*, 3, 52-67. <https://doi.org/10.48020/mppj.2022.01.04>
9. Palamar, B., Hrynevych, L., Khoruzha, L., Bratko, M., Palamar, S., Muzyka, O., & Leontieva, I. (2023). Psychoemotional problems of participants in the educational process under martial law. From emergence to overcoming. *Wiadomosci Lekarskie Medical Advances*, 76 (4), 778-785. <https://doi.org/10.36740/WLek202304112>
10. Slone, M., & Mann, S. (2016). Effectsofwar, terrorism and armed conflictonyoung children: A systematicreview. *Child Psychiatry Hum Dev*, 47(6), 950-965.
11. Stavradi, M., García-Márquez, R., Bajo, M., Callejas-Albiñana, A. I., Paredes, B., & Díaz, D. (2022). Brief Version of the Ryff Psychological Well-Being Scales for Children and Adolescents: Evidence of Validity. *Psicothema*, 34(2), 316-322. <https://doi.org/10.7334/psicothema2021.235>

REFERENCES:

1. Bondarenko, A., Fedko, S. (2017). Socio-cultural competence of a present-day counselor: current prospects and future challenges. *PSYCHOLINGUISTICS*, 21(1), 23-40.
2. Dziuba, T., Karamushka, L., Halushko, L., Zvyagolskaya, I., & Karamushka, T. (2021). Mental health of teachers in ukrainian educational organizations. *Mental Health: Global Challenges Journal*, 4 (2). <https://doi.org/10.32437/mhgcj.v4i2.123>
3. Mishchuk, S. (2019). Vidchuzhenist yak tsentralnyi fenomen psykhotravmivnoho protsesu [Alienation as a central phenomenon trauma process]. *Psykhologichnyi chasopys*, 5(12), 137-151. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12> [in Ukrainian]
4. Nychkalo, N., Muranova, N., Voliarska, O., & Matulcikova, M. (2024). Integration of ukrainian children and youth using digital tools in the educational environment of Slovakia. *Information Technologies and Learning Tools*, 101(3), 150-163. <https://doi.org/10.33407/itlt.v101i3.5657>
5. Omelchenko, Y. (2022). Peculiarities of psychological assistance to children in war conditions. *Kyiv Journal of Modern Psychology and Psychotherapy*, 3, 52-67. <https://doi.org/10.48020/mppj.2022.01.04>
6. Omelchenko, Ya. (2020). Tekhnolohiia rozvytku zhyttiistiikosti ditei viiskovosluzhbovtziv, shcho maiut proiavy PTSR, zasobom vidnovlennia spryiatlyvoho psykhoemotsiinoho kontaktu u rodyni [The technologies of hardiness development in children of the military with PTSD by restoring positive psychological and emotional contacts in family]. *Tekhnolohii*

- psykhoterapevtychnoi dopomohy postrazhdalym u podolanni proiaviv posttravmatychnoho stresovoho rozladuI, 87-114. Slovo. [in Ukrainian]
7. Panok, V. (2023). Psykholohichni doslidzhennia v umovakh viiny: problemy i zavdannia [Psychological research in war conditions: problems and tasks]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133> [in Ukrainian]
 8. Palamar, B., Hrynevych, L., Khoruzha, L., Bratko, M., Palamar, S., Muzyka, O., & Leontieva, I. (2023). Psychoemotional problems of participants in the educational process under martial law. From emergence to overcoming. Wiadomoci Lekarskie Medical Advances, 76(4), 778-785. <https://doi.org/10.36740/WLek202304112>
 9. Slone, M., & Mann, S. (2016). Effectsofwar, terrorism and armed conflictonyoung children: A systematicreview. Child Psychiatry Hum Dev, 47(6), 950-965.
 10. Stavraki, M., García-Márquez, R., Bajo, M., Callejas-Albiñana, A. I., Paredes, B., & Díaz, D. (2022). Brief Version of the Ryff Psychological Well-Being Scales for Children and Adolescents: Evidence of Validity. Psicothema, 34(2), 316-322. <https://doi.org/10.7334/psicothema2021.235>
 11. Vozniuk, A., Vasilega, O. (2022). Psychological first aid: methods and techniques of self-help and helping others in stressful situations. Psychological help during the war: Innovative technologies in the work of a practical psychologist (materials of the 5th International Scientific and Practical Conference, May 31, 2022, Sumy). Ch. 2. NVV KZ SOIPPO, 36-41.

Отримано редакцією / Received: 15.11.24

Прорецензовано / Revised: 26.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 30.11.24